

ITALIJANSKA URBANISTIKA

D R. F R. S T E L E

FOTOGRAFIJE: J. SCHERB. DUNAJ

Malokaj popotnika v novi Italiji tako preseneti, kakor ogromna, po jasnem sistemu zasnovana, velikopotezna gradbena delavnost. To posebno občuti tisti, ki je poznal predvojno Italijo in ki ve, da je bila ta najprivlačnejša dežela turisticke, umetniškega užitka in plemenitega počitka vsaj na videz gradbeno več ko nasičena in je zanešeni opazovalec gledal v nji celo primer največje gradbene popolnosti. Saj družijo zemljo in umetnost, pokrajino in stavbe prav v Italiji nenadkriljiva enotnost in je harmonija njenega zunanjega pojava tako popolna, da je potnika že pri najmanjši misli na kako spremembo objemal strah pred oškodovanjem tistega, kar je tako instinktivno in brez kritike ljubil. Če pride danes tja, vidi, da je prav v Italiji gradbena delavnost toliko in tako velikopotezna, lahko bi se reklo, celo univerzalna, da ni problema gradbenega organizma človeškega selišča in bivališča, da bi se mu izogibala. Prvo in najbližje, kar popotnika starega kova zanima, je, ko opazi, s kakšno skrbjo, potrpežljivostjo in znanstveno organizirano vestnostjo odkrivajo, urejajo, ohranjajo in občinstvu približujejo arheološke, zgodovinske in umetnostne spomenike. Povsod se vrše izkopavanja, odkrivanja, anastilozne (zopetno sestavljanje arheol. ostankov), restavracije itd. vseh vrst spomenikov. Tako nudi nova Italija tujcu, ki ljubi umetnost in ga zanimajo dokumenti njene preteklosti, pa tudi njih lepota mik, višek, ki je danes mogoč. Z začudenjem bo pa opazil isti tujec, kako drugod z naravnost brutalno naslodo in brezobzirnostjo podirajo cele skupine hiš, da, cele mestne dele, ustvarjajo nove, udobne ulice, trge in monumentalna osrčja mestnih delov. Če pa pogleda bližje in se informira globlje, vidi, da se za to navidezno brezobzirnostjo skriva dobro pretehtan načrt in da vodijo graditelje nove Italije predvsem trije cilji: želja, da v čim popolnejši obliki pokažejo svetu spomenike velike, posebno cesarsko rimske preteklosti, potem želja, da sanirajo, ozdravijo nehiigiensko zazidane skupine hiš, in končno želja, da ustrezajo zahtevam blazno naraščajočega sodobnega prometa. Če se bo potrudil dalje, bo videl, da tudi tu še ni konec gradbenih prizadevanj sodobne

Italije, ampak da ona z isto vnemo, s katero ureja podedovano, po enotnih, sodobno zasnovanih načrtih ustvarja cela nova mesta, ki jih leto za letom, postavljena sredi doslej nekultiviranih pokrajin, z največjimi slovesnostmi izročajo življenju.

To obsežno delo ima šele dobrih deset let trden, izgrajen sistem in pravilno vodstvo, ki omogoča, da najde vsak izmed nešteti posameznih problemov individualno zadovoljivo rešitev. Rezultati, kakor Piazza dela Vittoria v Bresciji ali nove stavbe v okolici Dantejevega groba v Ravenni kažejo toliko obzirnosti do stare okolice, da značaja starega mesta prav nič ne motijo in se v primeri z njimi kažejo nove stavbe, ulice in trgi iz XIX. stol. v kaki Padovi ali isti Ravenni kot dolgočasen ponesrečen poskus, ki moti izročeno lepoto italijanskih mest.

Kot poklicni zastopnik varstva spomenikov, ohranitve domačijskega značaja ter umetnih in prirodnih lepote pa tudi kot prijatelj neizčrpne poezije italijanske domačije sem s precejšnjim nezaupanjem in skrbjo zasledoval poročila o ogromnih načrtih, ki jih patronizira sam Mussolini. Ali ne bomo v kratkem doživeli smrti stare, lepe Italije, ki naj jo nadomesti železobetonsko dolgočasje? V zadnjih letih sem imel priliko, da sem osebno videl najvažnejša teh del v Rimu in na podeželju, v velikih in manjših mestih, imel sem priliko, da sem se na raznih razstavah v Italiji in ob svetovni razstavi v Parizu seznanil z načrti, principi in izkušnjami dosedanjih prizadevanj; imel pa sem nazadnje jeseni l. 1937. tudi možnost, da sem videl sistematično prirejeno razstavo italijanske urbanistike v Secesiji na Dunaju — in tako sem se polagoma vživel v načela, projekte in rezultate tega gibanja ter se prepričal, da gre za globoko kulturno zasidrano delovanje, katerega poznanje bi moglo koristiti tudi pri reševanju podobnih problemov v naši domovini, kjer so mutatis mutandis problemi končno isti. Kot varuh spomenikov in domačijskega značaja priznavam predvsem tiste glavne temelje, ki odlikujejo italijansko sodobno urbanistiko: 1. Vsakemu, na videz še tako revolucionarnemu problemu je treba brez strahu pogledati v obraz, da ga spoznamo tako

Brescia, Piazza della Vittoria

po njegovi relativnosti, kakor po stopnji njegove nujnosti. 2. Vestno je treba ločiti vrednote od nevrednot, da se najde tista pot, ki bo ustregla potrebi sodobnega življenja, pa tudi ohranjevala do največje možnosti podedovane vrednote, lepote in zanimivosti. 3. Vsa dela izvršujejo zreli, sistematično usmerjeni arhitekti sporazumno s strokovnjaki arheologi, umetnostnimi zgodovinarji, varuhi spomenikov itd.

Dunajska razstava je nudila popolno sliko sodobne urbanistične kulture v Italiji. V projektih, skicah in plastičnih modelih je nudila res nazorno sliko o problemih, uspehih in ciljih tega gibanja. Za propagando pa je bila izdana dvojezična italijansko-nemška brošura *Italianische Städtebaukunst im faschistischen Regime*,¹ ki je kratko in zelo jasno vsebovala vse, kar je za razumevanje razstave potrebno. Razstava je pokazala najizčrpnije gradbeno delavnost v Rimu, ki služi s tem za zgled drugim mestom. Predvsem je bil podrobno ilustriran največji projekt antično - sodobnega Rima, kompleks Kapitola, Forumov in tzv. Vie imperiali (Via dell'impero, Via dei trionfi, Via dei cerchi, Via del Mare, Piazza Venezia), dalje nove ureditve dohoda k Trgu sv. Petra in okolice tzv. Mole Adriana (Angeljski grad), ter končno preureditve okolice Avgustovega mavzoleja. Izmed novih pred-

mestnih zgradb se odlikuje veliki kompleks Mussolinijevega foruma, univerzitetno mesto in načrt za novo stanovanjsko predmestje, preračunano na 100.000 prebivalcev. Veliko pozornost so vzbujali načrti za nova mesta, Littoria, Pontinia, Aprilia, Sabaudia, Guidonia in regulacijski načrti za abesinska mesta Addis-Abebo, Dessiè in Gondar. Zanimiv vpogled v individualizirano problematiko so nudili regulacijski in sanacijski načrti ter slike izvršenih projektov za razna mesta od največjih do manjših. Tako: Bologna, ki skrbno varuje staro mestno jedro, širokopotezno gradi nove stanovanjske dele in univerzitetno mesto; Treviso, ki rešuje kočljivi problem regulacije mestnega dela S. Nicolò in problem kmečkih naselbin na robu mesta (aktualno tudi za Ljubljano!); Tarent, ki zanimivo in brezhibno rešuje problem regulacije starega mesta in smotrne razširitve v novo mesto; Reggio Emilia, ki regulira staro mesto; Aosta; Milano regulira na velikopotezen način notranje mesto in rešuje problem ogromnega vozlišča zvez z daljšo in bližnjo provinco; Bari je pokazal zelo zanimiv splošni regulacijski načrt; Turin se bavi s podobnimi problemi kakor Milano; Neapelj rešuje energično in velikopotezno problem sanacije zasmetiščene starega mesta; Salsomaggiore nas seznaja z regulacijsko osnovo, ki vsebuje kompleks zdravilišč, vrtov in sprehajališč; Cortina d'Ampezzo rešuje problem mednarodnega športnega središča; Corno je pokazal regulacijsko osnovo;

¹ *Urbanistica italiana in regime fascista*, izd. Società editrice di Novissima, Roma 1937 — XVI.

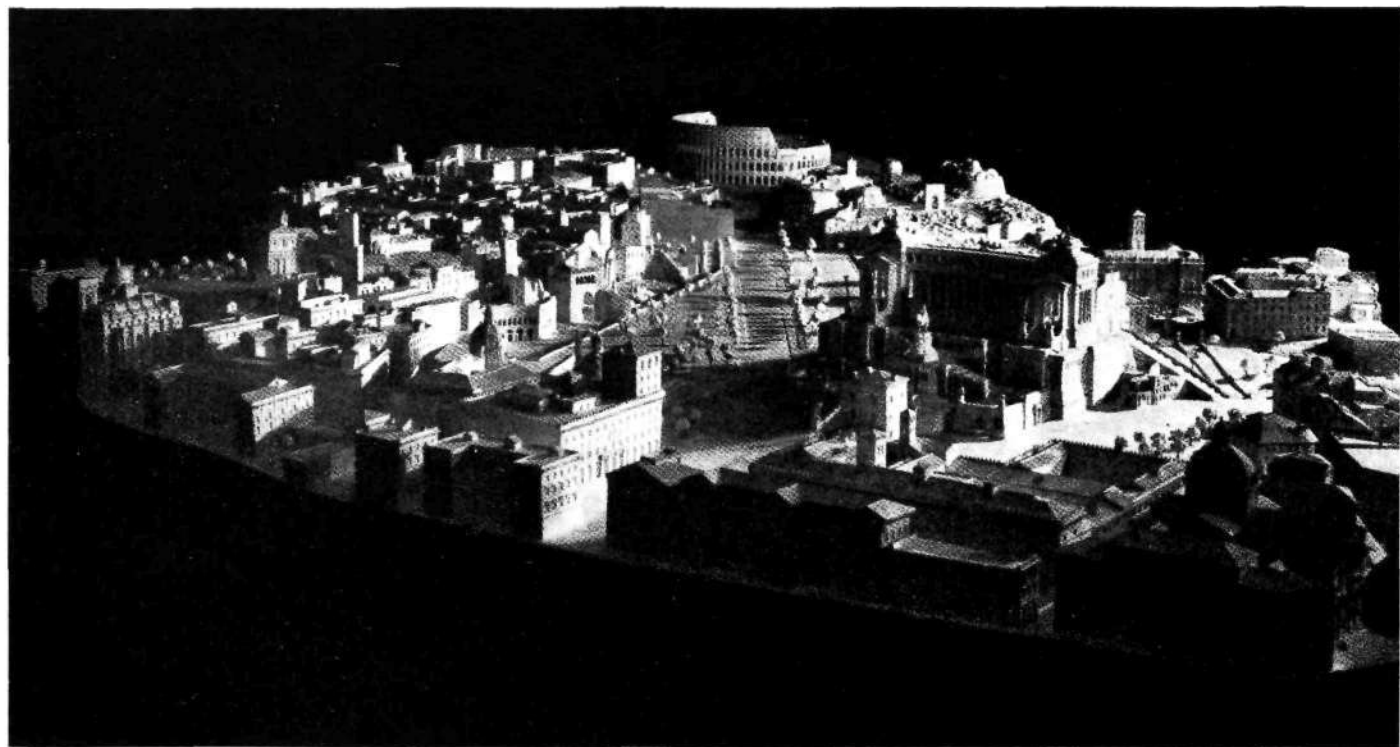
Brescia regulira staro mesto in je uspela z ustvaritvijo novega osrčja mesta na Piazza della Vittoria. Razstavljeni so bili tudi razni načrti za otok Rodus in rezultati raznih podjetij za zgradbo sodobnih stanovanjskih hiš, Istituto Nazionale Assicurazioni, Istituto Nazionale per le case degli impiegati statali in Istituto autonomo fascista per le case popolari di Roma.

Razstava, posebno pa spremljajoči jo že omenjeni propagandni spis sta prav jasno prikazala obseg in problematiko sodobnega italijanskega urbanizma. Ker so urbanistična vprašanja na dnevnem redu po vojni tudi pri nas, in ker o njih razen v ozkem strokovnem krogu ni pravega pojmovanja, mislimo, da je prav, če se malo pomudimo pri njih. To tembolj, ker ni dvoma, da se moremo prav od italijanske in nemške urbanistike marsikaj naučiti. Pravočasna zavest tega, v čem je resnična urbanistična problematika, nas more obvarovati tudi marsikaterega prenatrženega koraka.

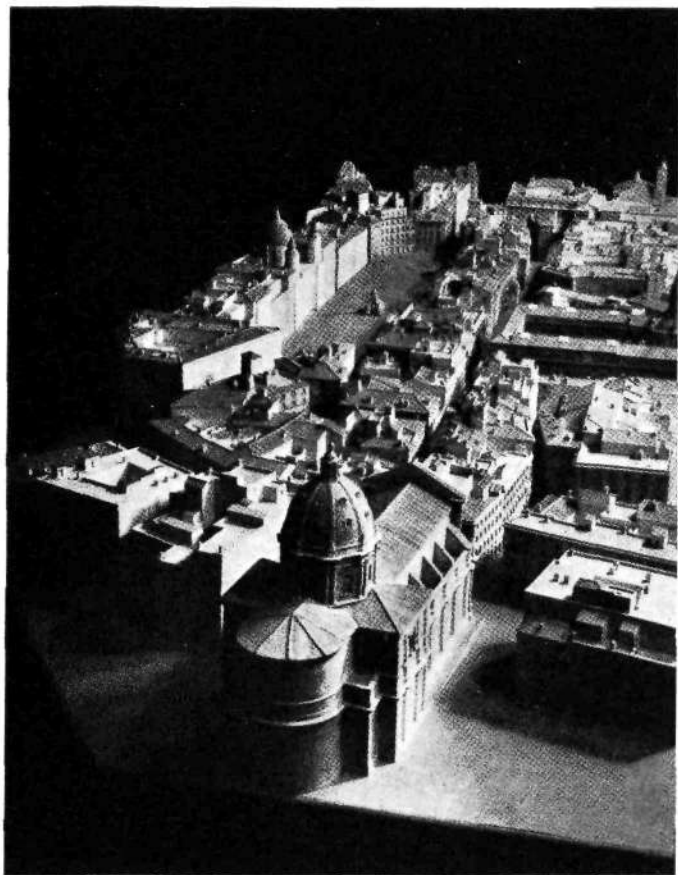
Zgoraj omenjeni spis nas prav dobro seznaja s težnjami in metodami sodobne italijanske urbanistike. Kakor povsod v sodobnem kultiviranem svetu je tudi v Italiji na enem prvih mest problem prometa. V starih kulturnih deželah zadeva prav ta stran moderne civilizacije na vprašanje, kako ustreči zahtevam sodobnega življenja tako, da ne uničimo kulturnih spomenikov preteklosti. V tem namreč smo si v načelu vsi edini, da ne smemo uničevati starih mest in umetnostnih spomenikov. V Italiji, ki je vsa nasičena starih slikovitih in umetnostno pomembnih selišč, je to vprašanje posebno kočljivo. Kjer je položaj dopuščal, so Italijani rešili prometno vprašanje tako, da so staro mesto pustili ob strani, prometne žile pa speljali ob njegovem robu (n. pr. regulacijski načrti za Bari, Bergamo, Tarent). Kjer to ni bilo mogoče,

so prodrli z najpotrebnejšimi zvezami staro mesto, toda tako, da so pri tem žrtvovali tiste mestne dele, ki so kazali slabe zdravstvene razmere in ki so imeli malo ali nič zgodovinskih spomenikov. Izrazita je v tej zvezi tudi težnja, da se spomeniki, ki so zakriti po brezpomembnih objektih, osvobode in da se jim ustvari okolice, v katerih bodo bolj učinkovali. Največji primer te druge vrste predstavlja sodobni Rim, ki pod novim režimom bujno procvita in narašča. Višek teh prizadevanj pomenja ureditev teritorija antičnega mesta, ki je bilo dobesedno preraščeno z deloma prav bednim srednjeveškim in novodobnim naseljem. Jedro te preureditve predstavljata Kapitol in Palatin, okrog katerih je položen monumentalni prometni pas tkzv. Vie Imperiali. Želja po oživitvi spomenikov velike preteklosti cesarskega Rima se tu družijo s prometnim problemom; cesarska fora, Trajanova tržišča, Maksencijeva bazilika, tempel Venere in Rome, cesarske palače, srednjeveški spomeniki, vse vstaja iz razvalin, zazidav in tal; novi Rim se spoštljivo umika s tal velike antične kulture in uklepa njene spomenike s svojimi v nov organizem.

Zelo poučen primer, kako obzirno rešujejo italijanski urbanisti prometni problem v zgodovinsko, umetnostno ali urbanistično pomembnih starih mestih, nam kaže rešitev Corsa del Rinascimento. Primerjanje stanja pred začetkom del in po izvršitvi prometnega predora je tudi za laika poučno. Na prvi pogled se ni skoraj nič spremenilo. Vsi glavni objekti in bloki hiš so v svoji gmoti ostali dozdevno kar nespremenjeni. Predvsem pa velja to za značilno lice dane mestne celote. Na levi se med gosto zazidanimi bloki kakor poprej širi eden najlepših trgov Rima Piazza Navona s cerkvijo sv. Neže. V ospredju leži enako kakor prej cerkev Sant'Andrea della Valle, na

Rim, Via dell'Impero in Forum Romanum

Rim, Corso del Rinascimento pred preureditvijo

desni v sredi razmika s svojo pravilno obliko ostale nepravilno zidane bloke Sapienza, bivša rimska univerza, takoj naprej je Palazzo Madama, sedež ital. senata, in tudi stavba, ki počez zapira konec prometne žile od sv. Andreja do sebe, je ostala kakor je bila. Z majhno spremembo pred cerkvijo sv. Andreja, ki jo opazimo pri podrobnem pregledu modela regulacije, je bil prometni cilj dosežen. Hiše med cerkvijo in Sapienzo se namreč nadomeste z novim, ožjim, nekoliko na desno pomaknjenim blokom, s čimer se ta del ceste bistveno razširi. Lepotno se ne bo dosti spremenilo, celo nasprotno, cerkev S. Andrea, ki je stala sedaj ob strani ozke ulice, bo odslej s svojo fasado monumentalno zapirala razširjeno cesto. Ako si vso operacijo ogledamo na celotnem načrtu Rima, jo komaj opazimo, kljub temu pa je bil dosežen za smer jug-sever zelo važen prometni predor v spomeniško najbolj nasičenem delu Rima.

Nič manj poučna ni ureditev okolice Angelskega gradu, kateremu se vrača višek spomeniškega učinka, in s to preureditvijo zvezana preureditev dostopa na Trg sv. Petra. S tem, da podero pogled na cerkev zastirajoči Borgo nuovo, ustvarjajo širok, proti Trgu sv. Petra lijakasto se razširjujoč dostop, ki ga ovlajuje fasada cerkve sv. Petra. Po dolgih poskusih so se pa nazadnje le odločili, da ga neposredno pred vstopom na trg prekinejo z arkado in tako ohranijo tudi del tistega mika, ki ga je potnik doživljal ob nenadnem prestopu na monumentalni trg.

Po smernicah Rima se rešujejo v enakem duhu prometno urbanistični problemi po drugih mestih, vselej

z vso pronicavostjo v posebno problematiko danega položaja. Nam najbližje je to, kar se godi v Trstu, kjer radikalnih ukrepov v starem mestu ne narekuje toliko prometni problem, kakor higiensko sanacijski in želja po obuditvi k življenju priči antične preteklosti Trsta, katere je srednjeveško mesto do skrajnosti preraslo. Kako je mogoče celo malenkostnim in individualno malopomembnim ostankom dati značaj tujsko prometne privlačnosti in jih urbanistično lepotno izrabit, kaže ureditev okolice stolnice sv. Justa in gradu. Stolnica sv. Justa s svojo zgledno urejeno notranjščino pa je danes odličen primer za to, kako je treba ravnati s starimi spomeniki.

Italijanska urbanistika se ne ustavlja niti pred takimi vrednotami, kakor so Benetke s svojim lagunskim zatišjem. Danes mesto ni več zvezano s celino samo po železniškem mostu, ampak tudi po novem mostu, ki dovaja najživahnejši avtomobilski promet do ogromne garaže na robu mesta samega. Pa tudi promet v mestu naj se pospeši! Zato ustvarjajo nov prometni kanal, tkzv. Rio Nuovo, s katerim bo skrajšan ovinek, ki doslej slikovito vodi po Velikem kanalu. Novi kanal bo vodil od avtomobilske garaže pri kolodvoru po najkrajši poti do Palazzo Foscari.

Drugi problem, ki podobno kakor nemško urbanistiko živo zanima tudi italijansko, je problem sanacije gradbeno preobloženih, nezdravih mestnih delov. Dve akciji se pri zasledovanju tega cilja izpopolnjujeta: Da je mogoče stanovanjsko preobremenjene mestne dele razbremeniti, se smotrno ustvarjajo novi stanovanjski deli na nezazidanih zemljiščih in prebivalci revnih delov selijo vanje. Pri saniranju starih delov pa gre stremljenje za tem, da se stari blok omogoči za zdravo življenje potrebni dostop svetlobe in zraka, a da se pri tem kolikor mogoče ohrani značaj urbanistične enotnosti, ki jim ga je dala preteklost. Postopek ustreza istim principom, po katerih danes obnavljamo stare cerkvene stavbe. Očistimo jih moteče, nelepe navlake, prahu in smeti, iz arhitektur in sten pa skušamo pridobiti in oživiti tiste lepotne elemente, s katerimi je bila kaka stavba prvotno, pred stoletji ustvarjena.¹ Pri metodi, ki jo Italijani imenujejo »restauro urbanistico«, kar so Nemci prevedli s Stadtbild-Restaurierung in ki jo po istih principih goji nemška urbanistika,² gre za sledeče: Blok ali mestni del, ki ga je treba sanirati, ki pa ima zgodovinsko ali umetnostno vrednost, je treba ohraniti v njegovem bistvu. Predori in trgi naj se odpirajo tam, kjer je stanovanjska beda največja; iz dvorišč, ki so bila nekdanj vrtovi, se odstranijo prizidki, barake in pod., vse, kar je prvotni stavbi vzelo svetlobo in zrak. Prometne zveze se ustvarjajo brez ozira na veliki promet, samo za lokalne zveze, ki naj odkrijejo kako zakopano zanimivost ali nadomeste prejšnje zasmetiščene, ozke ulice — kako se to vrši v Rimu, kaže že zgoraj opisana regulacija Corsa del Rinascimento v Rimu. V velikem se to izvršuje z regulacijskim načrtom za tkzv. renesanske dele Rima, ki je v tem oziru izredno poučen: Graditelj sledi, podobno sodobnemu gradbenemu restavradorju vestno gradbenemu sestavu starega dela mesta. Za nujni promet odpira nova pota,

¹ Prim. o tem Načela in rezultati restavracije notranjščine v opatijski cerkvi v Celju, Kronika III., str. 81—87.

² Prim. Problem varstva spomenikov v slovenskih mestih. Kronika III., str. 31—37.

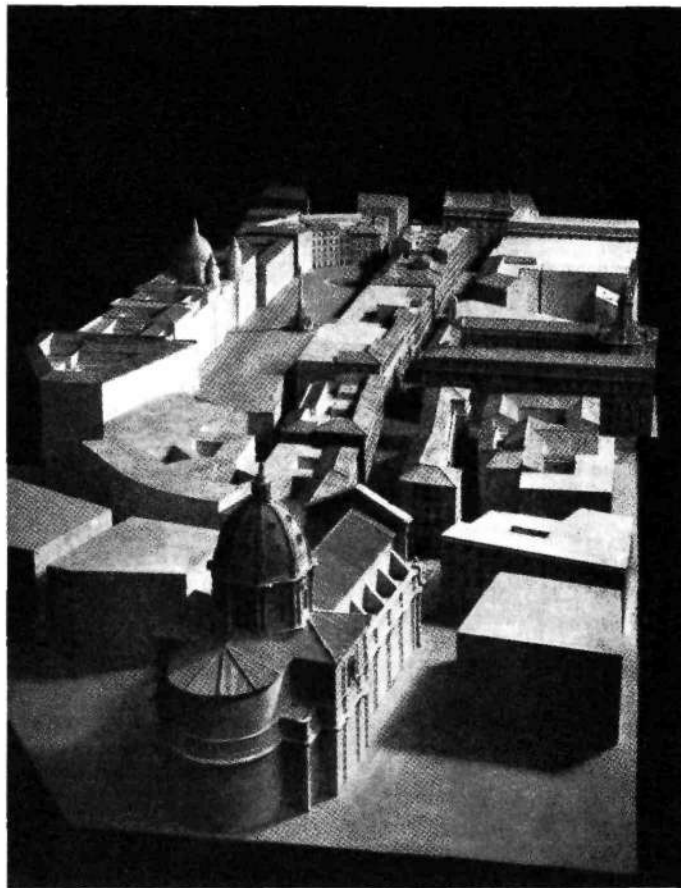
obenem pa odkriva zastavljene pomembne zgradbe in odstranjuje nezdrava gnezda. Pri svojih regulacijah pri sv. Florijanu ali ob stari cerkvi v Šiški je po istem edino pravem načinu postopal J. Plečnik. Sicer pa je ves problem naše stare Ljubljane kakor Maribora, Ptuja, Kamnika, Kranja, Radovljice, Škofje Loke, Železnikov, Kamne gorice, Tržiča in Kroke, Celja in drugih naših starih mest temu enak: V okviru, ki smo ga opisali, bo restavrator mestne podobe podobno svojemu tovarišu iz upodabljaljoče stroke tipal od retuše do retuše; tu bo nekaj razširil, tam ustvaril majhen trg ali slikovit kot, da s temi sredstvi, ki ustrezajo staremu mestnemu značaju, povzdigne učinek kakega posameznega spomenika, palače, cerkve.

V tem duhu je mogel biti z vso doslednostjo izdelan regulacijski načrt za stari Bari, ki je popolnoma ločen od sodobnega prometa. Zazidan se osvobodi eden najlepših spomenikov Barija, cerkev sv. Nikolaja, odpre se pogled na morje, vrsta mikavnih dvorišč in samostanov pa se zveže v lepo enoto. Tako ravna tudi v gornjem Bergamu, na Reki, v Sieni in drugod.

V okrajih, kjer ni spomenikov, pa postopajo Italijani nadvse radikalno. Na veliko podirajo nezdrave stavbe in take mestne dele na novo po enotnih načrtih zazidujejo. Omenili smo že Piazza della Vittoria v Bresciji. Isto velja za okolico novega kolodvora v okraju S. Croce v Firenci. Radikalno se vrši sanacijska regulacija tudi v Neaplju, ki je klasično mesto kar le mogoče zanemarjenosti, zvezane z mikavno slikovitostjo. Isto velja za Palermo in deloma za Trst.

Dotaknili smo se že skrbi, ki jo italijanska urbanistika posveča spomenikom zgodovinske, posebno antične preteklosti. Tudi tu daje zgled Rim z velikopoteznimi odkritji v okrožju novih Vie Imperiali. Cilj tu ni nič več in nič manj, kakor poskus, ostanke kulture starega sveta dvigniti v novo urbanistično življenje, v bistven del živega lepotnega organizma novega Rima. Omenili smo že grajski hrib sv. Justa v Trstu. Tako naj zaživi znova tudi grad »Maschio Angioino« v Neaplju. Ravenna pa je ustvarila z že omenjeno zgledno urbanistično preosnovo okolice Dantejevega groba delo, ki zasluži s stališča varstva miljejskega genija loci vso pohvalo.

Z opisanimi problemi pa italijanska sodobna urbanistika še daleč ni izčrpana. Kakor je velikopotezna pri regulacijah starih mest, tako je še bolj velikopotezna pri snovanju čisto novih mestnih delov, novih tipov sodobnemu življenju ustrezajočih javnih zgradb, pa tudi celih novih mest. Kar je pri nas še teorija, ker manjka gospodarskih podlag za uresničenje velikopoteznih načrtov, je pri Italijanih bujno procvitajoče dejstvo. Pri takih nalogah je sodobni urbanistiki dana možnost, da uresniči svojo sanjo o zdravem, smotrno urejenem mestu. In prav ta res samozavestna delitev urbanističnih nalog v oživljanje starega in radikalno ustvarjanje novega je ena najvažnejših potez sodobne italijanske urbanistike. Kljub radikalizmu, ki vlada v celoti v pojmovanju nalog, je zato mogoče, da potnik, ki ljubi lepo staro Italijo, ne opazi nasilnih sprememb, ampak ima vtis, da vse organsko nastaja in se preraja kakor se je vedno prerajal vsak zdrav organizem. Kljub revolucionarnim geslom, ki smo jih pogosto slišali v zadnjih desetletjih prav iz Italije, razdirajoče revolucionarne delavnosti prav v Italiji

Rim, Corso del Rinascimento po preureditvi

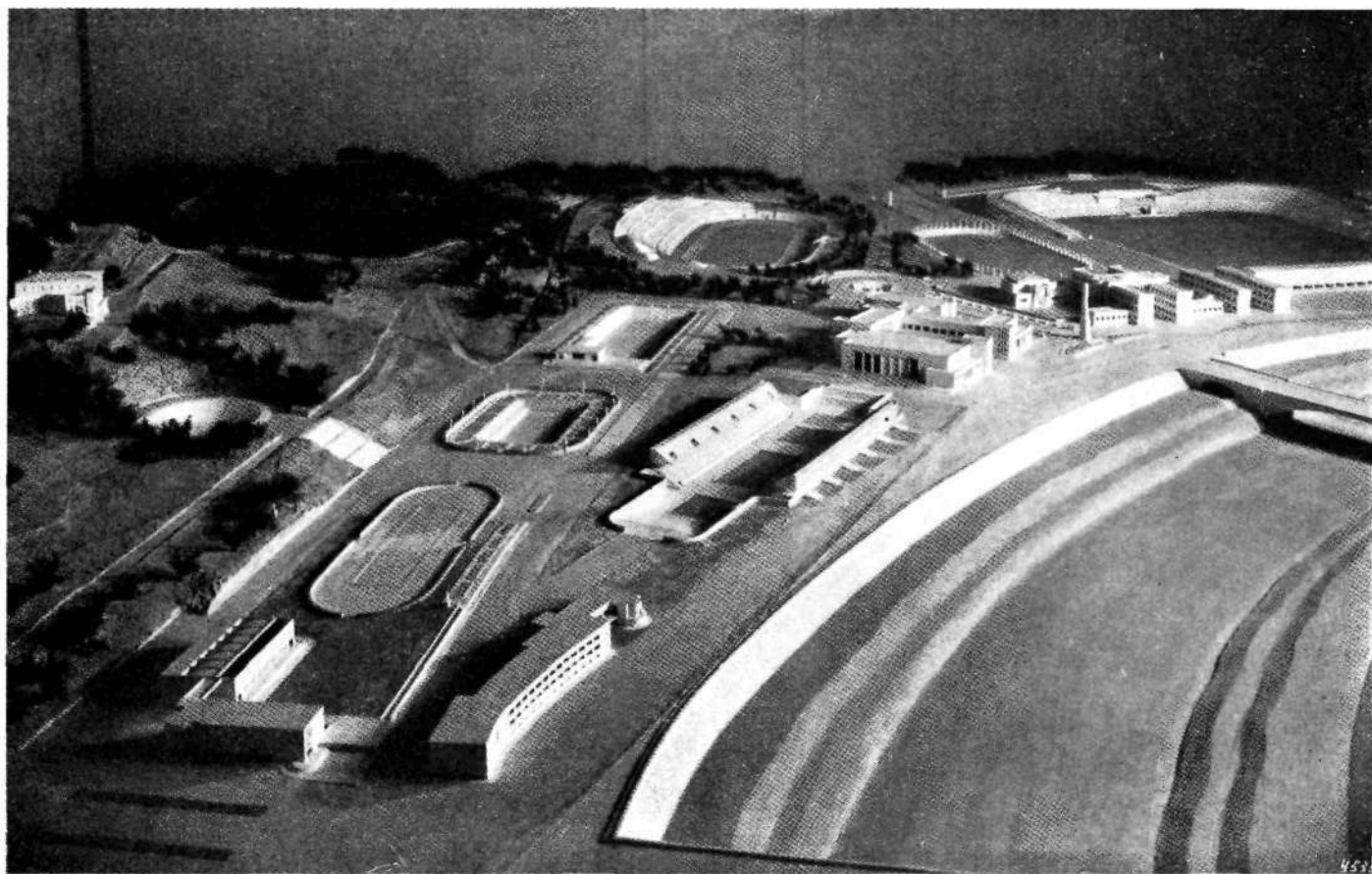
mного manj opazimo kakor doma ali po drugih deželah. Če pa se uveljavlja kot revolucionarna novost, se uveljavlja v dobro organiziranih skupinah in ne kot motnja starega dobrega okvira.

Delovni radij območja italijanske urbanistike je izredno velik. Razpeta med urbanistično še nenačeta ozemlja zamorskega Imperija in naselja s stoletno, ako ne kar tisočletno urbanistično tradicijo, je ta panoga italijanske sodobne kulture resnično univerzalna. V Abesiniji ustvarja pogosto šele osnovna prometna, tržna, obrambna in upravna središča in ponavlja civilizatorična načela helenističnih držav ali rimskega imperija. V Pontinskih močvirjih ustvarja smotrno zasnovano mrežo naselij in mest s trdno določenimi funkcijami. V Littoriji se uresničuje tip sodobnega glavnega mesta province z vsemi arhitektonskimi izrazi takega mesta. Po enotnem načrtu so bili zasnovani in razporejeni vladna palača, mestna hiša, dom fascia, sodnija, šole, cerkve, tržnice, poslovne sindikalističnih organizacij, kasarne, športni prostori, parki in podobno. Podrejene naloge provincialnih središč nove pokrajine prevzemajo manjša, enako smotrno izgrajena mesta Sabaudia, Pontinia, Aprilia in Pomezia. V tej osnovni mreži se razvijajo poljedelska in podobna naselja, tako da se iz doslej neporabnih močvirnih tal dobesedno poraja smotrno povezan, urbanistično izražen življenjski organizem, kakor so podobne ustvarjala le najsmelejša kolonizatorična podjetja. Urbanistično delo v starih kulturnih naseljih smo opisali zgoraj, ni pa še s tem zaključeno, ker se

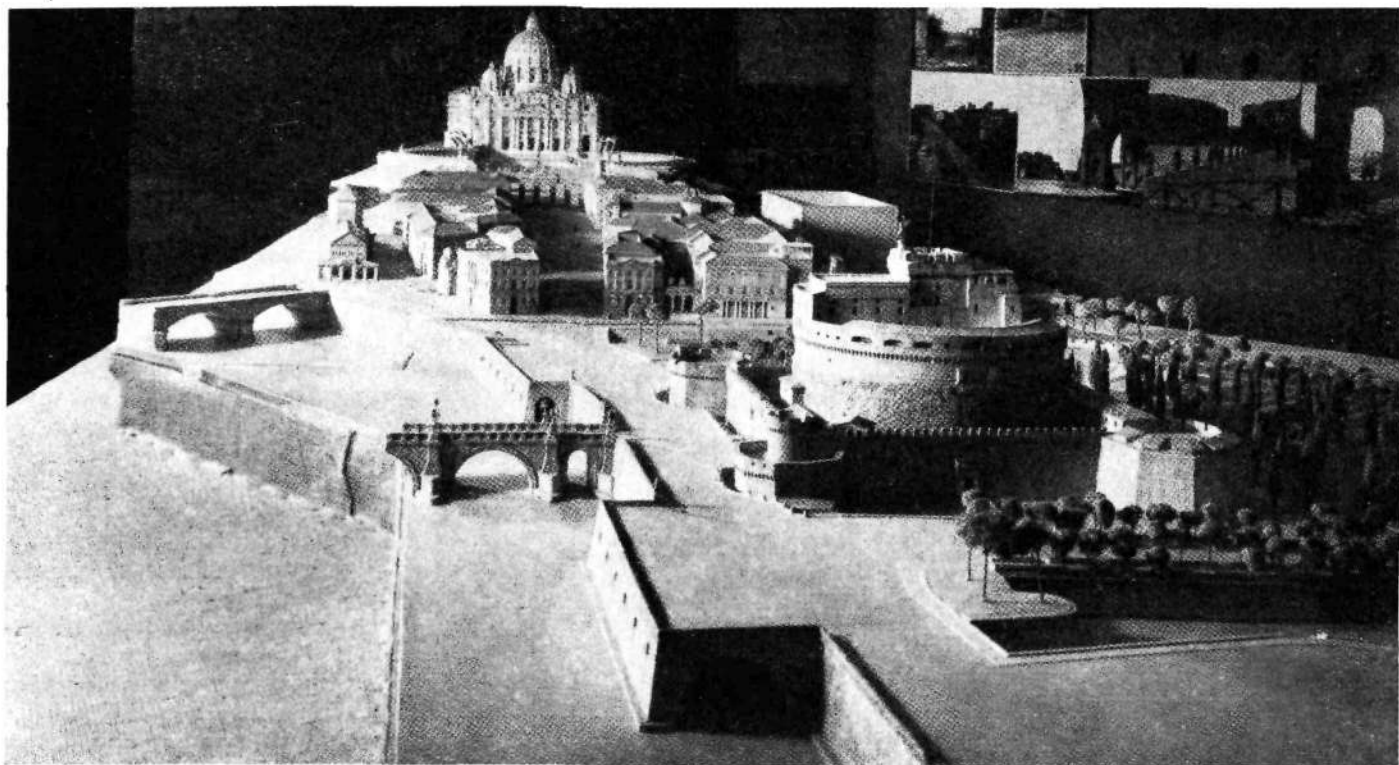
skrbi za sodobni promet, higieno, kulturne spomenike in urbanistično restavracijo teh mest smotrno pridružuje skrb za njih izpopolnitev v smislu sodobnega življenjskega, kulturnega in civilizacijskega občutja. Nazorno ilustrira to stremljenje Piazza della Vittoria v Bresciji, kjer ni šlo samo za saniranje zanemarjenega dela starega mesta, ampak je bil v neposredni bližini starega glavnega trga ustvarjen nov monumentalni trg z reprezentativnimi poslopji kot simbol sodobnega življenja. Skrb za sodobna javna poslopja, športne naprave, šole, bolnice, tržnice, cerkve je splošna in za vso Italijo ni nič manj značilna kakor izvajanje osnovnih načel, o katerih smo zgoraj razpravljali.

Že zgoraj sem opozoril na to, da so urbanistični problemi v Italiji mutatis mutandis zelo podobni našim. Če bi naši urbanisti prodrli v te probleme s tisto resnostjo, obzirnostjo in predvsem tudi ljubeznijo do podedovanega, kakor italijanski, bi v sedanjem gradbeno razgibanem času tudi pri nas lahko marsikaj vrednega ustvarili. Predvsem pa pogrešamo enega: Gospodarskih pogojev za načrtno izgrajevanje novih mestnih delov, naselbin, ki naj odpravijo stanovanj-

sko bedo, in velikopoteznih javnih zgradb. Tu je tudi vzrok, da so naša nova predmestja tako brez značaja in da mesto nezdravih barak v zakotjih in po zasmetenih dvoriščih dobivamo na periferiji na pol dograjene, mogoče še bolj od starih nezdrave nove provizorije, koče sedanosti sem in tja preseljujočih se karavan socialne bede. Prezreti pa ne smemo tudi, da kljub dozdevni nadprodukciji inženirjev in arhitektov stalež naših urbanistov v državnih, banovinskih in mestnih službah še zdavnaj ni toliko izgrajen, organiziran in problematično usmerjen, pred vsem pa dotiran s potrebnimi sredstvi za velikopotezno, od vsakdanjih nalog v neko akademsko sfero povzdignjeno delo, da bi ustrezal nalogam, ki jih nanj stavi taka, univerzalno zrela urbanistika. Tu je uspešna samo pot, ki vodi proč od gradbene birokracije v urbanistični laboratorij in nanj oprto zatišno konstrukcijsko delavnico. Smotrno organiziran, bi na videz nadproduktivni inženirski stan, ki razdrobljen v individualni borbi za življenje grozi postati življenjska nadloga, lahko postal pri pravilni razdelitvi vlog največja opora kulturnega napredka.

Rim, načrt za Foro Mussolini

K članku: Italijanska urbanistika. Rim, regulacijski načrt za okolico cerkve sv. Petra in Angelskega gradu

IMENA VAŽNEJŠIH STAREJŠIH GRADOV NA SLOVENSKEM NEKDAJ IN SEDAJ

IMENOSLOVSKO ZGODOVINSKA RAZPRAVA

LEOPOLD PETTAUER

V skrčenem obsegu priobčujem v sledečem razpravo »Imena starejših gradov na Slovenskem nekda in sedaj«, za katero sem prejel izredno nagrado mesta Ljubljane za znanstvene razprave o njenih zgodovinskih in drugih problemih. Izmed imen gradov navajam v prvi vrsti ona, ki so v kakršni koli zvezi s pripadajočimi večjimi krajevnimi imeni (imeni mest in trgov), od ostalih pa omenjam le važnejša, pri čemer pride do večjega izraza Kranjska kot pa Štajerska. Najprej razpravljam o nastanku gradov pri nas, nato pa o njihovih imenih, o pravopisu, sestavi, pomenu, izvoru in spremembi imen. Zgolj razlaga imen me ni mogla zadovoljiti. Zanimali so me vzroki, ki so privedli do takšnih imen. Končni namen pa mi je bil, pokazati, v koliki meri je ali ni dal Nmec s svojo nomenklaturu grajskih imen pečat slovenskim krajevnim imenom. Zavedam se, da je spričo težkega predmeta, kot je proučevanje krajevnih imen, lahko ostalo tudi v moji študiji marsikaj nerešenega, mogoče celo izpodbitnega, a moj cilj je dosežen, če sem vsaj delno uspel. Časovno segam do inkl. 13. stol.

Razpravo sem razdelil v dva dela; prvi je posvečen splošni obravnavi, drugi pa detajlni, od primera do primera.

I.

NASTANEK GRADOV NA SLOVENSKEM

Slovenci so kot del vélike slovanske družine preživeli le kratko dobo samostojnosti na ozemlju, ki so ga zasedli že do 6. stol. Neznosne krutosti s strani Obrov, do katerih so bili ponekod v odnosu zavezništva, drugod podaništva, so privedle do tega, da so Karantanci — ime, ki je takrat, v 8. in 9. stol., reprezentiralo celotno slovenstvo — prosili za oboroženo intervencijo sosedstvo, Bavarce, za pomoč, ki je imela za Slovence naravnost epohalne posledice. Ta orientacija na germanski zapad je diktirala Karantancem sprva le rahlo odvisnost od Bavarske, toda preko nje je sčasoma zahtevala priključitev vse slovenske zemlje k mogočni frankovski monarhiji. Nesrečno uspeli upor Ljudevika Posavskega je pokopal za več kot tisočletje svobodo slovenskega naroda. Res je, da je bil Slovenec sredi 9. stol. v posesti najširših meja, kakršnih ni imel ne prej ne pozneje, a vendar on ni več odločeval o svoji usodi; usoda njegova je bila v rokah frankovskomnemškega vladarja.

Naravno je, da so bili centralni predeli slovenske zemlje kot najbližji zapadu prvi izpostavljeni procesu

stojal najmanj še ok. l. 1060.¹⁰ Ptujski grad je izpričan po l. 1131., toda takrat je bil že renoviran.¹¹ Grad Kunšperk (Königsberg) pa stopa pred nas l. 1167. že v ruševinah.¹²

Gradovi! Le malo teh gradov, ki so bili tako tipični za srednjeveško slovensko pokrajino, se je ohranilo do današnjih dni. Po ogromni večini so to danes le razvaline, neme priče nekdanje fevdalne dobe, ko je Slovenec tlačal tuju Nemcu. Kot žive priče nemškega gospodstva na slovenskih tleh pa so ostala nemška grajska imena, ali vsaj njihova sled, v premnogih naših krajevnih imenih.

Grajska imena v srednjeveški ortografski luči

Listine, nanašajoče se na slovensko ozemlje, so ves zgodnji in visoki srednji vek pisane izključno v latinskem jeziku. Šele od srede 13. stol. zasledimo v njih prve znake nemškega nacionalnega jezika. Interesantno pa je, da se pišejo tudi v latinskih listinah krajevna imena in imena gradov, ki so hkratu rodbinska imena njihovih stanovalcev, razmeroma že zgodaj v nemškem jeziku z nemško, redko z latinsko terminologijo. Našteta imena germanske nomenklature so kot oaze sredi sicer vseskozi latinsko se glasečega teksta.

Ker je bil nemški naselitveni živelj v pretežni večini bavarski,¹³ je umevno, da je tvorba nemških imen pri nas v glavnem zrcalo bavarščine, bavarskih dialektov. Od ostalih nemških plemen je dalo le še naj-

¹⁰ Gradivo IV. št. 13, Jaksch MC III št. 536.

¹¹ Gl. Gradivo IV št. 109.

¹² Gl. ibidem št. 490.

¹³ Krones, Die deutsche Besiedlung der östlichen Alpenländer, 446 [146]; frankovski, švabski in saški le neznaten.

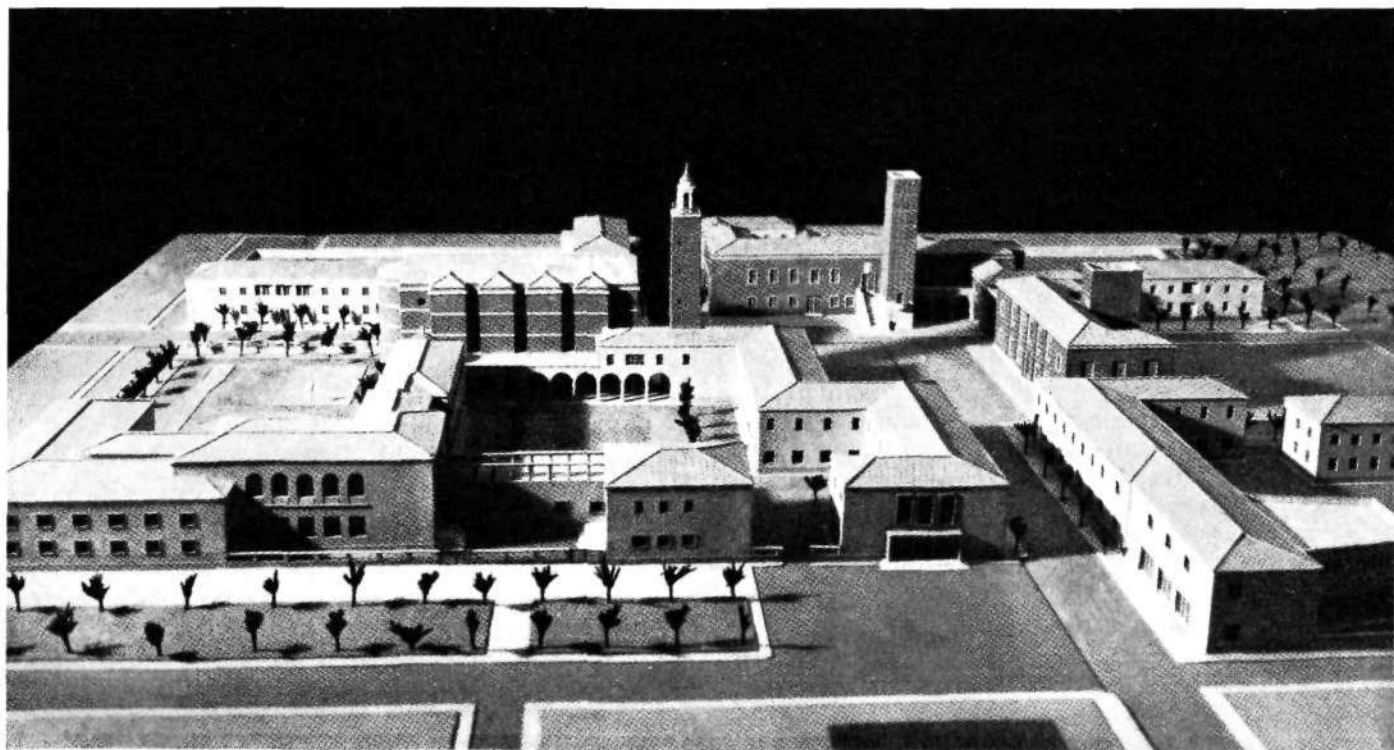
več kolonistov frankovsko pleme (Spanheim),¹⁴ ki je, naravno, s svojimi narečji tudi dalo pečat slovenskim krajevnim imenom. Zato je jasno, da spočetka še zdaleč ne more biti govora o enotnem pravopisu imen. Raznolikost oblik grajskih in krajevnih imen gre na račun številnih svetnih in cerkvenih velikašev, oz. njihovih pisarjev, ki so sprva uporabljali vsak svojo domačo govorico. Da, še celo listine, izstavljene v eni in isti pisarni od istega pisarja, ne poznajo v tem oziru doslednosti. Po potrebi in v ilustracijo navajam v drugem delu svoje razprave poleg prvotne še nekatere druge značilnejše oblike grajskih imen.

Pomen grajskih imen

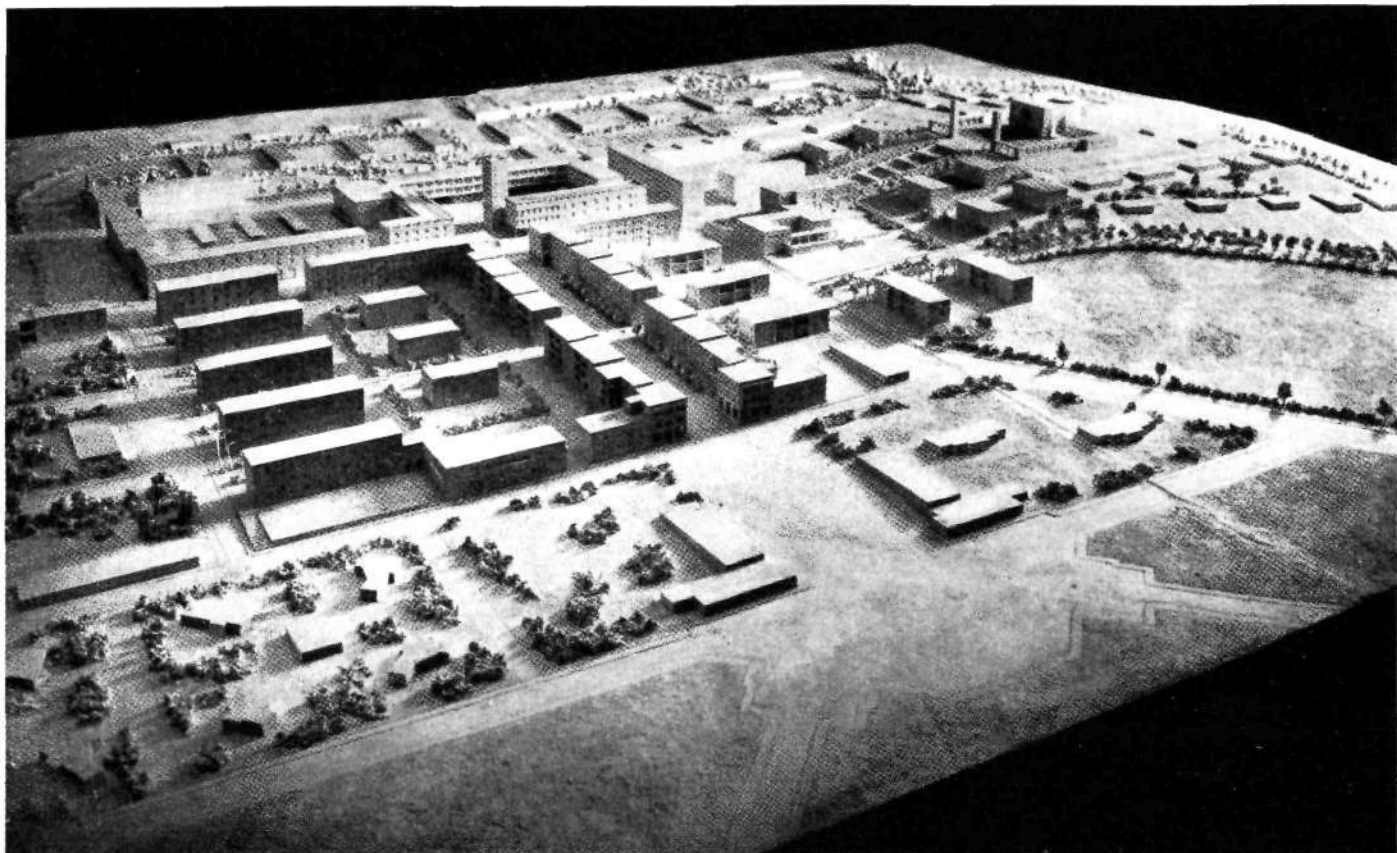
Grajska imena na Slovenskem niso omejena le na slovensko ozemlje, ampak najdemo taista v precejšni meri vsepovsod, kamorkoli je prodrla nemška kolonizacija in s tem germanizacija. Domovina naših grajskih imen je, v kolikor niso slovenskega izvora, južna Nemčija, predvsem Bavarska. Svojevrstnost grajskih naselbin je pojav, da se ime gradu vzame s seboj v tujo pokrajino in se to tam zopet uporablja, če si rod ali kaka njegova veja pridobi v tujini nov sedež.

Razlaga krajevnih imen zahteva poznanje kraja in stvari, kritično uporabo zgodovinskih virov in temeljito znanje jezika ter njegove zgodovine, kakor tudi obvladanje dotičnih narečij. Uspešno proučevanje krajevnih imen more biti le tam, kjer sodelujejo filolog, zgodovinar, geograf in arheolog. Kar velja za krajevna imena, velja tudi za imena gradov, saj so ta hkratu večinoma i krajevna imena bodisi tako, da je grad prevzel ime od že obstoječega zemljiškega imena (taki

¹⁴ M. Kos o. c. 116.

K članku: Italijanska urbanistika. Aprilia, regulacijski načrt za središče mesta

K članku: Italijanska urbanistika. Guidonia, načrt mesta

jevnih imen so doživela slovenska od srede 19. stol. dalje; pačili so jih z neverjetno predrznostjo.

Najširše idoč primer spremembe je popolno izpodrinjenje starega z novim imenom, tako da le vestno preiskavanje pokaže, da gre ob danem primeru čisto le za en in isti grad — kljub dvema različnima imenskima označbama. Vzroki temu leže v številnih povzdighih v plemiški stan v 16. in 17. stol. in novi plemič je hotel dati gradu svoje ime.²³ V koliki meri je sledil novim razmeram Slovenec s svojo nomenklaturo, je vprašanje zase.

Pa tudi druge okolnosti so vplivale, da se je prvotno grajsko ime vsaj delno spremenilo. Z novim vekom se pojavijo gradovi ali bolje: graščine, ki niso strateškega pomena, so bolj v dolinah, in treba je bilo regulirati imenski odnos teh novih do starih grajskih naselbin. To se je zgodilo najčesče tako, da je graščina prevzela ime od starega gradu (seve, če je bil kje v bližini), s pridevkom »Novi (Neu)«, s čimer je prejšnji grad avtomatično postal »Stari (Alt)«. Pa niti novega gradu ni bilo treba; kajti domačini, prebivajoči v območju kakega starejšega, že razpadlega gradu, ga nazivljejo večinoma Stari grad, včasih samo Grad, neredko celo Gradišče. In tudi drugi atributi so znani, n. pr. »Pusti«, »Hudi«, »Zgornji« in »Spodnji« (»Ober — Unter«), če ju prvotno ni bilo, so uradne označbe novejšega datuma, kot »Stari« in »Novi«, prav tako tudi imenovanje gradov po krajevnih ime-

nih, ki mnogokrat ne stoje v nikaki zvezi s starim grajskim imenom. Mnogo naselbin, nastalih v neposredni bližini gradov, je prejelo z ozirom na svojo lego do gradu imena kot Pod-, Pred- ali Zagrad ali -gradeč, ime, ki se je pozneje razširilo tudi na grad sam.

Končno še nekoliko o današnjem pravopisu grajskih in krajevnih imen. Slišali smo že, da je srednjeveška imenska ortografija zelo neurejena. Niti današnja ni na tem poprišču enotno izvedena. Največ so k temu doprinesli različni dialekti. Tako pišejo Nemci poleg Neideck tudi Neudeck, poleg Herberg tudi Hörberg; sufiks eck tudi egg, itd. In nemška imena v slovenski redakciji? N. pr. nemški Marenberg sem zasledil na različnih zemljevidih poleg Marenberg tudi Marbeg in Marbek; nemški Werneck slov. Vernik, Vernek, Bernek. Kaj je pravilno? Pred vprašanjem smo: ali naj gre proces transformacij nemških imen v slovenizirana dosledno enotno po gotovih normah, ali naj bo pri tem merodajna ljudska govorica, torej krajevnost? Sem za zadnje, kajti v živem ljudskem govoru so se ta imena razvijala, ohranila in sporočila, zato naj bo le ljudska govorica kompetentna pri dajanju uradnih oblik krajevnih imen.

II.

GRADOVI NA SLOVENSKEM

Kranjska

Auersberg — *Turjak* na Dol. Turjačani, ki se pojavijo šele sredi 12. stol., so bili le bivši ministeriali starih, izumrlih turjaških gospodov, 1162 liber homo Engelbertus de Vrsberch;¹ 1220 castrum Owersperch.²

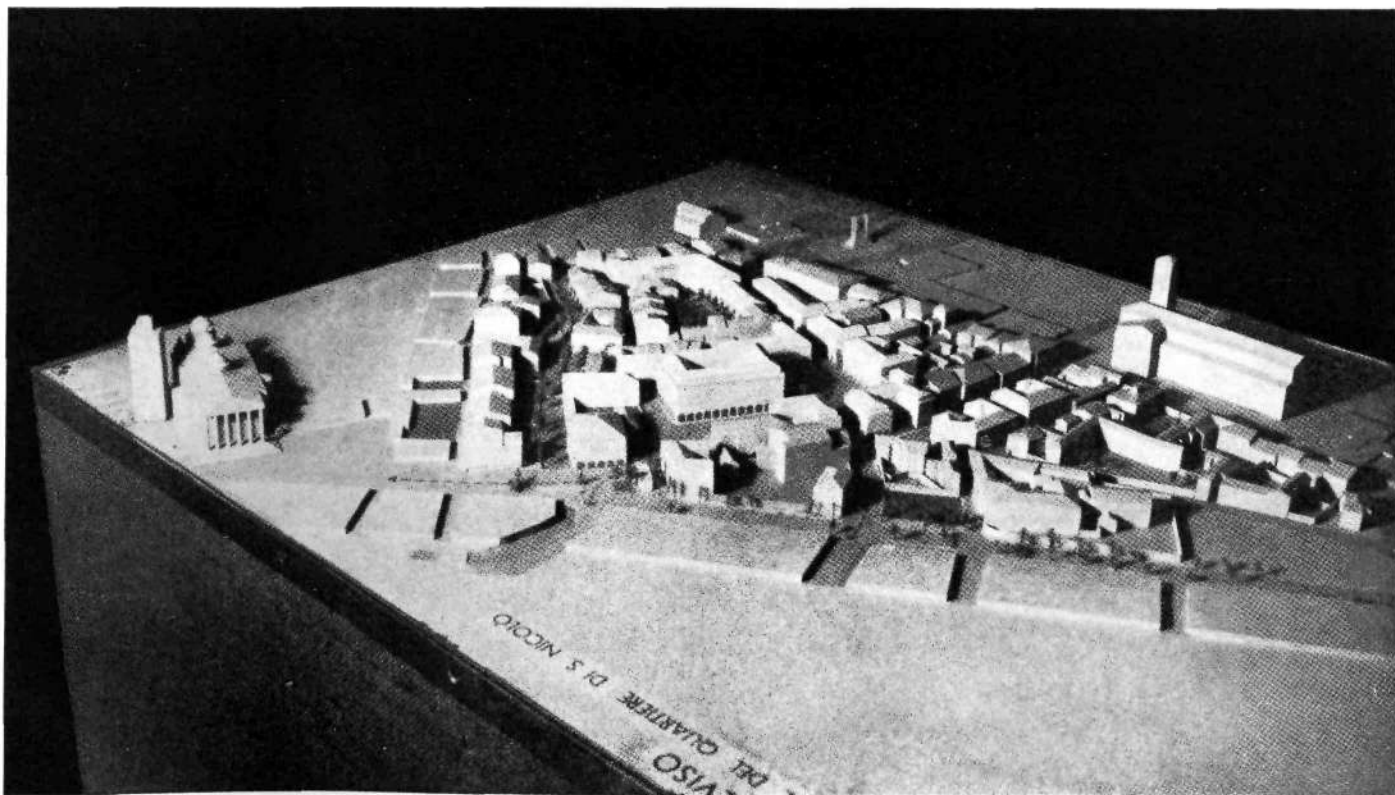
²³ R. B., Über Änderung von Schlössernamen in Steiermark v Blätter f. Heimatkunde (izdaja Historischer Verein f. Steiermark) III. (1925), št. 1/2, 10.

je deblo lub («ljub») = amoenus (zato Aemona) = prijeten, ljubek: Laibach (Laubach) je slov. lok. Ljubah od nom. pl. Ljube, stanovnik v Ljubah pa se zove Ljubljan, odtod Ljubljana. Orel⁶⁰ piše Loblana, češ da so Slovenci, ko so zagledali emonski grad (!?), rekli mu Lob = čelo, krona, mesto pod njim pa Lob-lana (= kronana). Sledi Bleiweis,⁶¹ ki ne prinese nič novega. Napravil je le sintezo Metelkove in Orlove razlage: Laibach ali Laubach je slov. lok. v L'bah (v Lobah ali Lubah). Preskočimo modrovanja Coste, Elzeja, Kluna, Poženčana, Trstenjaka, ki za nas niso pomembna. Pri Miklošiču⁶² je najvažnejše, da je ovrgel lub («ljub») = amoenus, ker se sufiks -jan praviloma pritika le na take osnove, ki zaznamujejo krajevne pojme. S pridržkom ugotavlja, da lub ne pomeni samo »čelo, lobanja«, marveč tudi »holm, hribec, višino«. Schumi⁶³ prinaša poleg omenjenih (lub = prijeten; lub, lob = čelo, gol) še novo možnost od »lupina (drevesna) ali lubje«. Naj omenim v tej grupaciji še Tumino enačico: lub = žleb.⁶⁴ Pintar⁶⁵ je že prepričan, da je čelo = holm, lub = čelo = holm (v našem primeru Grajski hrib), opirajoč se tudi na Vrhovca,⁶⁶ ki išče najstarejše naseljence Ljubljane na Grajskem hribu. Pintar vzame za deblo l**ub**, zato L**ub**ljane »naseljenci ob l**ubu** (holmu)«. Odlični filolog prof. Ramovš⁶⁷ zavrača deblo l**ub**, ker kako bi mogel nastati diftong v Laib. Zanj je osnova »ljub« (slično kot je Ljubelj, Ljubno), *L'ub, ki je po njegovem mnenju najbrže predslovenskega izvora; so torej to prvi Ljubljančani ob svojem prihodu le prevzeli od prebivalstva, ki je prebivalo v teh krajih pred njimi. Na kaj se nanaša *L'ub? Prvotna Ljubljana je morala biti vsekako v tesni zvezi z Ljubljano in s prometom na njej. Najverjetnejše bo, kar domneva

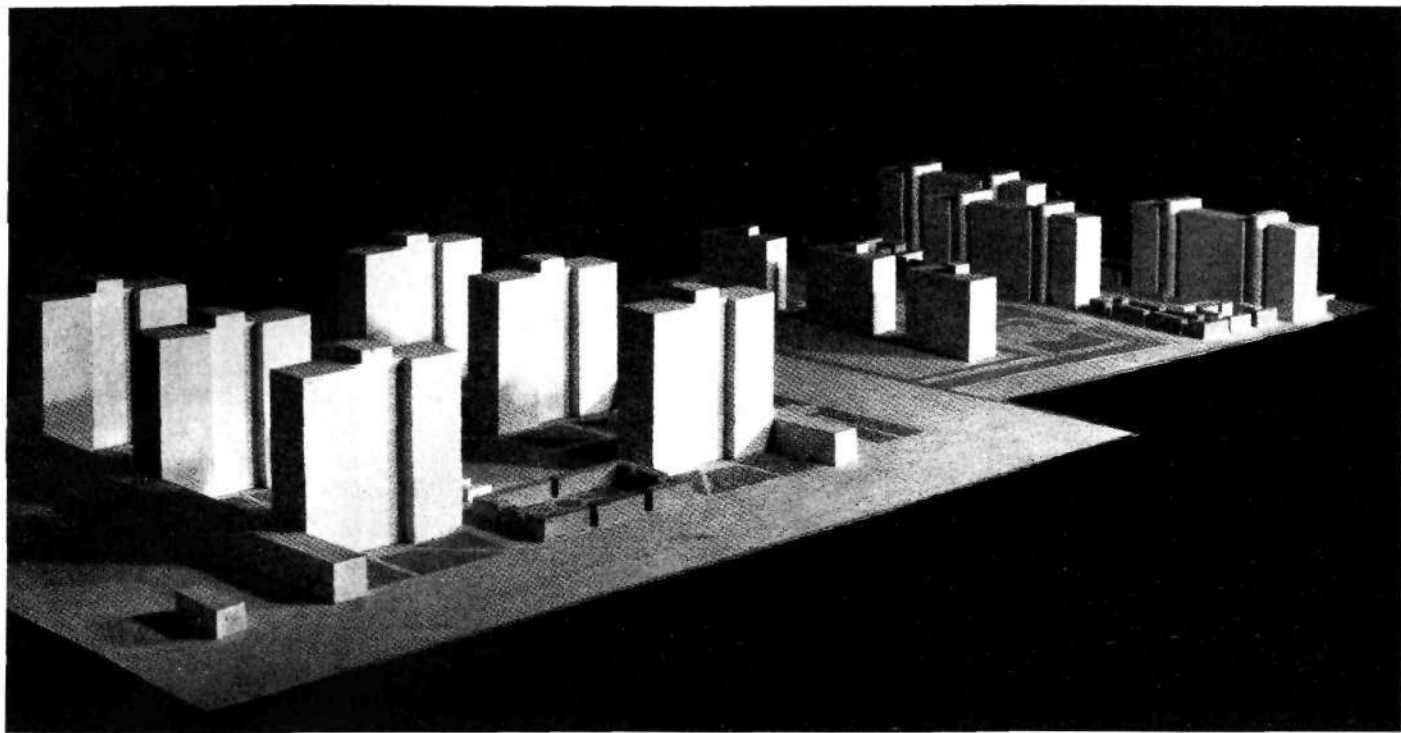
prof. Melik,⁶⁸ da je Ljubljana dobila svoje ime po reki Ljubljanici, katere glavni izviri so danes Velika in Mala Ljubljanica ter Ljubija. Dejstvo je, da so nastali mnogi kraji ob izviru, izlivu rek in tam, kjer prehaja le-ta v ravan, in da so prejeli imena od rek. Tu sta imeni Vrhnika, nem. Oberlaibach in Ljubljanski vrh, ki ni nikoli spadal k Ljubljani. Historično-topografski razvoj Ljubljane kaže, da sprva ni bilo naslonitve naselja na Grad (s tem je omajana Pintarjeva razlaga). Dejstvo je tudi — kar podpira indirektno Ramovšova razlaga (neslov. izvor »ljub«) — da so imena večjih vodovij predslovenskega porekla. Vse to so momenti, ki močno govorijo za to, da je reka Ljubljanica dala ime glavnemu mestu Slovenije. »Ljubljana« je feminizirana sing. oblika za nom. plur. *L'ub'ane »naseljence v kraju *L'ub«.⁶⁹ Izpremembra L'ub'ane v L'ub'ana se je morala izvršiti, kakor vidimo, že zelo zgodaj. Nanjo so vplivale analogije z drugimi kolektivnimi singulari (n. pr. deca, gospoda, družina).⁷⁰

Landstrass — *Kostanjevica* ob Krki na Dol. 1220 Adalbertus plebanus de Landestro;⁷¹ 1228 Wlricus de Landestro;⁷² 1235 castrum Landestro;⁷³ 1267 fratres de Landstrass.⁷⁴ Svn. trôst »upanje, obramba, pomoč«. Očividno se je pozneje nadomestila nemška beseda trôst s »strass« iz slov. straža, s čimer je pomen ostal isti. Grad je stal kot čuvar nad vpadnimi vrati na spodnjem teku Krke proti hrvatski strani.⁷⁵

Mannsburg — *Mengeš* jz. od Kamnika. Ok. 1155 Dietrichus de Meingosburg;⁷⁶ 1250 castrum Mengosburch.⁷⁷ Takrat, ko še ni bilo publiciranega gradiva za srednjeveško zgodovino Slovencev, je bilo mogoče, da je P. Hitzinger⁷⁸ izvajal »manns« iz mansio (sc. Romanorum), ker je v bližini tega kraja baje stala rim-

K članku: Italijanska urbanistika; Treviso, regulacijski načrt za mestni okraj S. Nikolò

K žlanku: Italijanska urbanistika. Rim, načrt za tipične stanovanjske mestne dele na periferiji

Veldes — *Bled* na Gor. 1004 dominium, praedium Ueldes;¹¹⁷ 1011 castellum Veldes;¹¹⁸ med 1050 in ok. 1065 castrum Ueldes.¹¹⁹ Valvasor¹²⁰ si razlaga Veldes od Fels (skala), ki da je bilo prvotno ime gradu. Kar se tiče drugega, sploh ni dokazov. Pred nas stopa od vsega početka le oblika Veldes, tudi Ueldes. Res je, da se pozneje tja pa sem pojavi ime Felß, a to nima za nas pomena. Res je dalje tudi, da nas zavede pogled na visoko skalovje, na katerem stoji grad, na razlago imena od Fels. Vendar kaže, da je bil Slovenec tisti, od katerega si je grad izposodil ime. Iz dialektičnega Bles'c, pravilno Bledec (tako se imenuje grič sredi vasi) si je Nemec sformuliral svoj Veldes.¹²¹ Pred kratkim je prof. S. L.¹²² izvajal ime Bled, torej tudi Bledec, iz beled, avarskega izraza za vojvodo, kneza, češ da je verjetno, da je bila na Bledu obrska vojaška posadka (našli so — poleg predzgodovinskih izkopnin na blejskem gradu — v bližini starega grajskega kopališča tudi znamenito grobišče iz dobe preseljevanja narodov in naselitve Slovencev) na vzvišeni terasi, za katero se dviguje Bledec. S filološke strani — Beled — Bled — mu ni oporekati. Toda, ali ni čudno, da se krajevno ime Bled ne javlja nikjer drugje, niti ne na obrobni predelih slovenske zemlje, kjer je bilo gospodstvo Obrov nad slovenskim življenjem vse drugačno od goratih, za avarske konjenike težko dostopnih krajev? Možno, da je stolovala na Bledu avarska konjenica, tem bolj, ker je bil kraj strateške važnosti. Vendar hudo dvomim v avarsko poreklo imena Bled, Bledec.

Waldenberg — *Pusti grad* pri Radovljici. 1228 Fredericus de Waldenberch;¹²³ 1263 castrum Waldenberch.¹²⁴ Grad na kraju, kjer kraljuje samo gozd s svojo zapuščenostjo in divjino. Domačini ga nazivajo Pusti grad, kar naj znači »zapuščen, razdejan grad«.

Weichselburg — *Višnja gora*. 1152 Meginhalmus de Wisilperc;¹²⁵ 1154 castellum Wichselberg;¹²⁶ Svn. wisel, wihsel = weichsel »višnja ([sadno] drevje)«. Tudi potok je tega imena.

Werneck — *Berneke* sz. od Litije. Ok. 1155 Uuoldus de Uernich;¹²⁷ 1250 castrum Werdenech;¹²⁸ 1261 castrum Guerdeneche.¹²⁹ Opravka imamo tu z »werden« = »ceniti (z ozirom na vrednost, lepoto)«.

Wörld — *Otočec* pri Novem mestu. 1252 Heinricus de Werde;¹³⁰ 1256 castrum de Werde.¹³¹ Doslovno stoji grad na otoku »werde« sredi Krke.

Zirklach — *Cerklje* svzh. od Kranja. Ok. 1150 plebanus de sancta Maria;¹³² 1239 ecclesia sancte Marie in Cirkelach;¹³³ 1248 Cunradus miles dictus de ecclesia sancte Marie.¹³⁴ K Marijini cerkvi v Cerkljah so pozneje prizidali še dvojne kapel, tako da je zgradba dobila podobo, kakor da so tri cerkve, in odtod po Schumiju¹³⁵ Zirklach iz slov. »v, pri cerkljah«. Toda tu ne gre za singularni kolektivni substantiv »Cerklje«, nego za »cerkevljane« — »naseljence ali prebivalce pri cerkvi« —, torej naseljeniško ime, ki je moglo biti v veljavi, še preden so prizidali k Marijini cerkvi omenjeni dve kapeli.¹³⁶ Cerkev obdaja močno zidovje s štirimi grajskimi stolpi, ki naj bi bili rodni grad viteзов cerkljanskih.¹³⁷

Zobelsberg — *Čušperk* jvzh. od Višnje gore. 1220 dominus Hartwicus de Czobelsperch;¹³⁸ 1248 castrum Zobelsperc.¹³⁹ Krones¹⁴⁰ kategorično odklanja pri tem imenu zvezo z živaljo sobolom »zobel« ter misli na osebno ime Obil, Obel (lok. z'Obilsperch). Jaz sem obratnega mišljenja, kajti ime kake živali kot določilna beseda grajskega imena ni redko, in razen tega je bil sobol nekdanje tudi v naših krajih znan. Bržkone so se kje v bližini gradu zadrževali v večji skupini — v grbu niso upodobljeni.

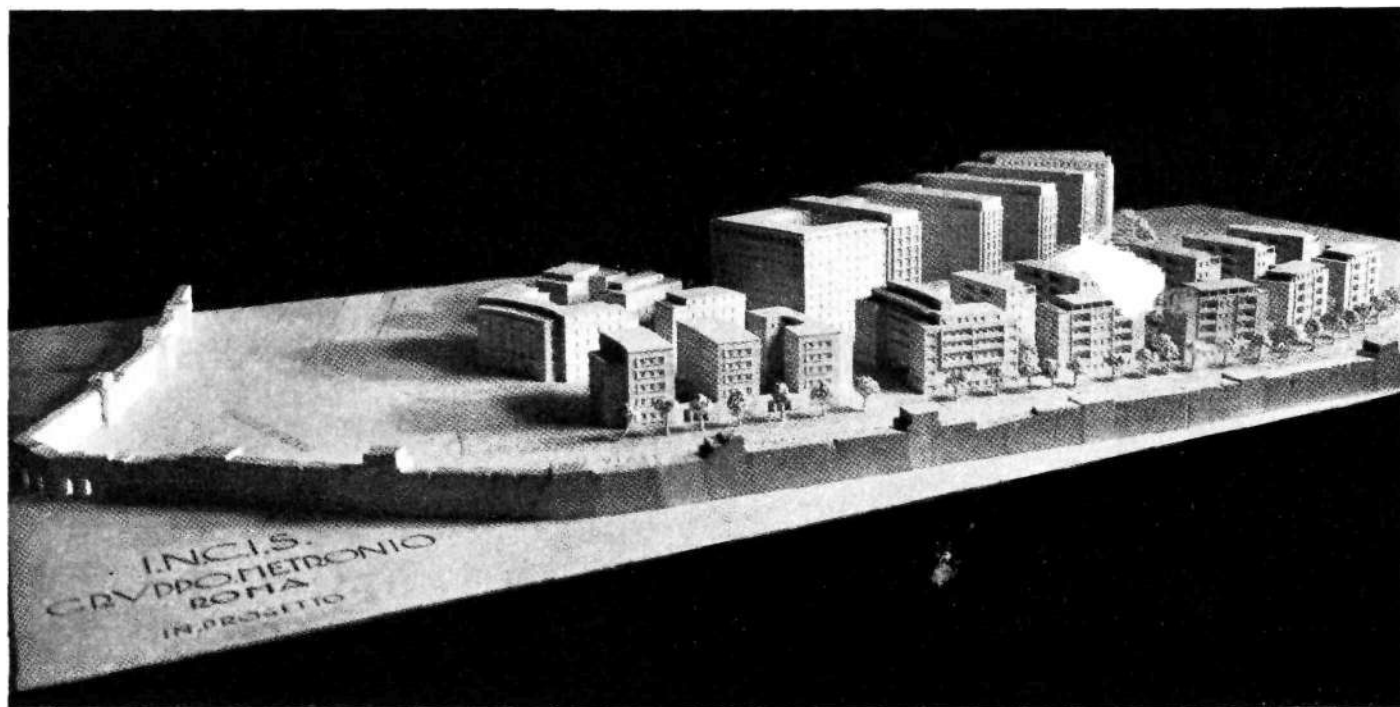
KRATICE

ČJKZ = Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino.
 ČZN = Časopis za zgodovino in narodopisje.
 Gradivo = Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku.
 IMDK = Izvestja muzejskega društva za Kranjsko.
 Jaksch MC = A. v. Jaksch, Monumenta historica ducatus Carinthiae.
 LMS = Letopis Matice Slovenske.
 LZ = Ljubljanski Zvon.
 MHVK = Mittheilungen des historischen Vereins für Krain.
 MMVK = Mittheilungen des Museal-Vereins für Krain.
 Schumi A = Fr. Schumi, Archiv für Heimatkunde.
 Schumi UB = Fr. Schumi, Urkunden- und Regestenbuch des Herzogthumes Krain.
 Zahn UB = J. v. Zahn, Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark.
 Stsl = staroslovensko.
 Svn = srednjevisokonemško po M. Lexerju, Mittelhoch-deutsches Taschenwörterbuch.

OPOMBE

¹ Gradivo IV. št. 441, Schumi UB I. št. 125, Jaksch MC III. št. 229. — ² Gradivo V. št. 310, Schumi UB II. št. 34. — ³ Valvasor XI. 26. — ⁴ Spomin na ture izpričuje še nekaj drugih takih in podobnih krajevnih imen. Gl. Kazalo krajev na »Zemljevidu slovenskega ozemlja«. — ⁵ Schumi UB II. št. 29. — ⁶ ibid. št. 286. — ⁷ Gl. Valvasor XI. 32. — ⁸ Pintar IMK 1908, 100. — ⁹ Gradivo II. št. 444, Schumi UB I. št. 8. — ¹⁰ Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, 11–12. — ¹¹ Gradivo V. št. 11, Schumi UB II. št. 4. — ¹² Schumi UB II. št. 299. — ¹³ Gradivo IV. št. 129, Schumi UB I. št. 80, Jaksch MC III. št. 675. — ¹⁴ LZ 1915,

322. — ¹⁵ Schumi UB II. št. 151. — ¹⁶ Schumi A II. 247. — ¹⁷ Schumi UB II. 359. — ¹⁸ Schumi A II. 263. — ¹⁹ Pintar, Kolovec (Gerlachstein) Carniola IV. 73 d in LZ 1914, 464. — ²⁰ Gradivo IV. št. 614, Schumi UB I. št. 141. — ²¹ Schumi A I. 78, Jaksch MC IV. št. 2627. — ²² Schumi UB II. št. 291. — ²³ Gradivo II. št. 490, Schumi UB I. št. 10. — ²⁴ Gradivo II. 382. — ²⁵ A I. 114. — ²⁶ Gradivo III. št. 129, Schumi UB I. št. 33, Jaksch MC I. št. 17. — ²⁷ Gradivo IV. št. 99, Schumi UB I. št. 77, Jaksch MC I. št. 58. — ²⁸ Gradivo IV. št. 462, Schumi UB I. št. 128. — ²⁹ XI. 223. — ³⁰ Gradivo II. št. 309, Zahn UB I. št. 11, Jaksch MC I. št. 40. — ³¹ Schumi UB I. št. 89, Zahn UB I. št. 197 k »c. 1140«. — ³² Gradivo IV. št. 760, Schumi UB I. št. 152. — ³³ Gradivo IV. št. 366, Schumi UB I. št. 113, Jaksch MC III. št. 1377/X. — ³⁴ Pintar ČZN 1912, 119. — ³⁵ Jaksch MC III. št. 379. — ³⁶ Gradivo IV. št. 235, Schumi UB I. št. 113, Jaksch MC III. št. 1377/I. — ³⁷ Schumi UB II. št. 301. — ³⁸ M. Kos, Zgodovina Slovencev, 121. — ³⁹ Schumi UB II. št. 162. — ⁴⁰ Schumi UB II. št. 290, Jaksch MC IV. št. 2761. — ⁴¹ XI. 576–7. — ⁴² Gradivo IV. št. 235, Schumi UB I. št. 113, Jaksch MC III. št. 1377/I. — ⁴³ Schumi UB II. št. 377. — ⁴⁴ Gradivo IV. št. 195, Schumi UB I. št. 93, Jaksch MC III. št. 770. — ⁴⁵ Gradivo V. št. 15, Schumi UB II. št. 7. — ⁴⁶ Schumi UB II. št. 174 str. 139, Jaksch MC IV. št. 2441. — ⁴⁷ Gradivo V. št. 348, Schumi UB II. št. 42, Jaksch MC IV. št. 1829. — ⁴⁸ Gl. M. Kos o. c. 109. — ⁴⁹ Gradivo III. št. 159. — ⁵⁰ Gradivo III. št. 258, Jaksch MC III. št. 376. — ⁵¹ Gradivo V. št. 228. — ⁵² Gradivo V. št. 836, Schumi UB II. št. 128, Jaksch MC IV. št. 2285. — ⁵³ Prim. Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar. Gl. podobna krajevna imena v Kazalu krajev o. c. — ⁵⁴ Gradivo IV. št. 201, Schumi UB I. št. 95, Jaksch MC III. št. 782. — ⁵⁵ Gradivo IV. št. 222, Jaksch MC III. št. 806; Lubigana Schumi UB I. št. 111, Zahn UB I. št. 253. — ⁵⁶ Gradivo V. št. 311, Schumi UB II. št. 35, Jaksch MC IV. št. 1220. — ⁵⁷ Schumi UB II. št. 223, Jaksch MC IV. št. 2627. — ⁵⁸ Vse, kar je o tem napisal, je tole: Nemci pravijo Laibach po reki Ljubljanici (Laibach), Italijani Lubiana, Slovenci Lublana, Latinci Labacum XI. 665. — ⁵⁹ Lehrgebäude der slovenischen

K žlanku: Italijanska urbanistika. Rim, načrt za stanovanjako naselbino državnih nameščencev pri Piazzale Metronio

RIM. UREDITEV PODNOŽJA KAPITOLA IN ZAČETERK ULICE VIA DEL MARE